

AZ ATTILA-VONAL (1944–1945) KÖZÖSSÉGI RÉGÉSZETI KUTATÁSA (2021–2023)

KULCSÁR VIKTOR¹ – POLGÁR BALÁZS²

Magyar Régészet 12. évf. (2023) 2. szám, pp. 51–56.

A közösségi régészet egyre meghatározóbb tevékenysége ma a magyarországi múzeumoknak. A kulturális örökségvédelem mellett elköteleződött civil önkéntesek munkájának köszönhetően a közösségi régészeti programok keretein belül folytatott fémkereső műszeres terepbejárások nagykiterjedésű kutatási területek hatékony felderítését teszik lehetővé. Jelen tanulmány a második világháborús Attila-vonal (Budapest – Pest vármegye) több intézményen átívelő komplex kutatási programjának eredményeiről ad előzetes összefoglalást. Ez a program egyúttal azt is jól mutatja, hogy a legújabb kor hadtörténeti régészeti kutatása, összekapcsolódva a közösségi régészettel, miként járulhat hozzá a hazai régészeti kutatások jogilag szabályozott korszakhatárának újragondolásához.

Kulcsszavak: Attila-vonal (1944–1945), hadtörténeti régészet, közösségi régészet, fémkereső műszeres terepbejárás

A konfliktusrégészet vagy hadtörténeti régészet (*conflict archaeology, military archaeology*) fontos eredményeket ért el a világ különböző területein (SUTHERLAND & HOLST 2005; SCOTT & McFEATERS 2011; CARMAN 2013), és jelentős múltra tekint vissza Magyarországon is. A témakör első magyar nyelvű monografikus bemutatása Négyesi Lajos hadtörténész nevéhez köthető (NÉGYESI 2010), jelen folyóirat utolsó számában pedig az újkor és legújabb kor hazai régészeti kutatásaival foglalkozó cikk olyan területként mutatta be ezt a kutatási irányt, ahol a legdinamikusabb fejlődésnek lehettünk tanúi az elmúlt évtizedben (LASZLOVSZKY 2023, 41–43). A téma időszerűségét az is jól mutatja, hogy a közelmúltban zajlott le a „Háború, régészet és kulturális örökségvédelem” konferenciasorozat immár hatodszor megrendezett eseménye. A 2016-ban indult kezdeményezés ma már e tudományterület egyik legfontosabb hazai szakmai eseményévé fejlődött, ahol a jelen közlésben bemutatott kutatási program is szerepelt a konferencia programjában.

A Gödöllői Városi Múzeum, valamint a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2021-ben kötött együttműködési megállapodást az Attila-vonal (1944–1945) levéltári és térképtári kutatásokkal is kísért régészeti vizsgálata céljából (a Budapest keleti előterében, 1944 őszen kiépített védelmi rendszer témaköréhez átfogóan lásd: RAVASZ 1999; NEVENKIN 2019, 46–53). A megkezdett programhoz a Közös-

1. kép. Gyalogsági árok részlete Bag térségében
(Pest vármegye, 2023)

¹ HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, e-mail: kulcsar.viktor@mail.militaria.hu

² HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, e-mail: polgar.balazs@mail.militaria.hu

2. kép. Harckocsiárok részlete Vácszentlászló térségéből (Pest vármegye, 2022)

tekben a kutatók egy konkrét hadtörténeti eseménynek a terepen fellelhető tárgyi és épített emlékeinek nyomait keresték (vö.: NÉGYESI 2008, 180–181) (1–2. képek). A kutatómunka legfontosabb kereteit a *kulturális örökség védelmével kapcsolatos szabályokról* szóló 68/2018. (IV. 9.) Kormányrendelet és a *tűzszerészeti mentesítési feladatok ellátásáról* szóló 142/1999. (IX. 8.) Kormányrendelet adták. Alapvető további szempont volt, hogy a terepbejárások során azonosításra kerülhetnek a második világháborús harcokhoz köthető emberi maradványok, katonai temetési helyek is. Ezen a ponton fontos megemlítenünk, hogy Magyarországon a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadisírgondozó és Hőskultusz Igazgatósága végezheti el egyedül – szükség esetén szakmai együttműködő partner bevonásával – az 1868. évi véderőtörvény utánra keltezhető hadisír/katonai temetési hely feltárását. A kutatáskor természetesen tekintettel kellett lenni arra, hogy a vizsgált területeken az idők folyamán több korszak tárgyi emlékei is keveredhettek.

A közösségi program keretén belül folytatott terepbejárások sorából a jelen közlésben több példát ismertetünk (a 2021–2022. évi terepi munkálatok összefoglalását lásd: KULCSÁR, POLGÁR & SOÓS 2022). Az első a harcjármű-maradványok kutatásához kapcsolódik. 2021 novemberében a Gödöllői Városi Múzeum munkatársai és önkéntesei egy szovjet harckocsi kilövési helyszínét azonosították Mogyoródtól északra. A szovjet T–34/76 harckocsi pusztulását levéltári forrásokkal is lehetőség volt adatolni, a harcjárművet egy német–magyar ellenlökés során lőtték ki 1944. december 12-én (SZÁMVÉBER 2018, 375). A fémkereső műszeres terepbejárás révén megtalált, a harckocsihoz köthető legnagyobb méretű leleteket a lánctalp két egybefüggő, nagyobb, *in situ* egysége alkotta. A lánctalpelemek mellett több, kisebb méretű ép, illetve olvadt roncsdarab, továbbá hő hatására elműködött géppuska maradványa is felszedésre került (3. kép). A leletek egyértelműen arról tanúskodtak, hogy a harckocsi a tüzérségi találat következtében kiégett, majd a harckocsironcsot – a lánctalp egyes nagyobb részeit hát-

ségi Régészeti Egyesület 2022-ben csatlakozott. A munkálatok előkészítése és a terepi kutatások együttesen épültek LiDAR felmérésekre, légifelvételek elemzésére, objektumkutatásra, illetve fémkereső műszeres terepbejárásokra. A terepi kutatásokra megközelítőleg hetente egy nap, 2–10 fő közreműködésével kerülhetett sor; a munkálatok fő helyszínei Szada, Fót, Mogyoród, Dány, Gödöllő, Isaszeg, Domony, Bag, Valkó és Vácszentlászló (Pest vármegye) voltak. A kutatások jellemzően erdős területeken folytak. Az Attila-vonal régészeti vizsgálata során objektumcentrikus és eseménycentrikus kutatásra egyaránt lehetőség nyílt. Egyes esetekben a terepen talált tárgyi emlékek együtteseire, illetve a talajfelszínen azonosítható földművek hadtörténeti kontextusának megállapításához igyekezett a kutatócsoport írásos és képi forrásokat rendelni; más ese-

3. kép. Szovjet T–34/76 harckocsi futógörgő csapágyházfedele a mogyoródi harckocsironcs lelőhelyéről (Pest vármegye, 2021)

4. kép. Mannlicher puska tárkeretei egy Dány térségi védőállás területéről (Pest vármegye, 2023)

ahagyva – elszállították (KULCSÁR, POLGÁR & SOÓS 2022, 215–217). A kutatások sorából a Gödöllő térségében levő földművek fémkereső műszeres terepbejárásokkal kísért felméréséhez kapcsolódó megfigyeléseket emelhetjük még ki. Több esetben sikerült az 1944. évi harcok tárgyi emlékeit azonosítani. A felszedett militariák (elsősorban a lőszermaradványok, töltényhüvelyek és gránátrepeszek) leletmin-tázata nagy intenzitású harccselekmények lefolyásáról tanúskodott. Egy Dány környéki állásmaradvány területéről nagyobb mennyiségben koncentráltó, magyar kézilőfegyverhez köthető tárkeretet sikerült felszedni (4. kép). A visszahagyott tárkeretek utalhatnak arra, hogy az adott helyszín egy ellenlökés kiindulópontjaként szolgálhatott, ahol a gyalogsági fegyverekből a lőszeret áttárazták golyószórókba. Ezen kívül kiemelendő, hogy több, francia licenz alapján gyártott román aknavetőgránát-stabilizátorszárny maradványa is előkerült. A román alakulatok a budapesti csatában ezen a területen kerültek bevetésre, így ezek a leletek különlegesnek számítanak a magyarországi/budapesti hadszíntér vizsgálata során. Gödöllő Máriabesnyő városrészéhez tartozó erdős területén pedig a magyar királyi 10. honvéd gyaloghadosztály ütegeinek egy lőszervételező helyszínét vagy tüzelőállását sikerült lokalizálni egy erdei út közvetlen közelében megtalált nagyszámú tüzérségi lőszerládához tartozó vasalat, fogantyú és egyéb alkatrész révén (LUKÁCS 2020, 128).

ÖSSZEGZÉS

Az Attila-vonal ma is azonosítható földművei között harckocsiárkokat, gyalogsági árkokat, tüzérségi, illetve géppuskás tüzelőállásokat, valamint lövészgödröket egyaránt találunk. Kamen Nevenkin kutatásai alapján 593 km hosszúra becsülte az Attila-vonal harckocsi- és lövészárkainak teljes hosszát (NEVENKIN 2019, 52), vagyis jelentős kiterjedésű maradványokkal lehet számolni. A fémkereső műszeres kutatások során talált jellemző tárgyi emlékeket (5–7. képek) az 1. számú táblázatban foglaltuk össze (1. táblázat). A terepbejárások során felszínre került militariákból reprezentatív válogatás került bemutatásra a Gödöllői Városi Múzeum „Gödöllő a fontvonalban” című kamarakiállításában (A KIÁLLÍTOTT TÁRGYAK JEGYZÉKE 2023, 210–212) (8. kép). A régészeti kutatások során tett megfigyelések az emléktanyag fennmaradásáról is sok mindent elárultak, a kutatómunka alatt nagy számban találtuk meg illegális fémkereső műszeres kincskeresés nyomait, amelyet elsősorban rablógödrök mutattak, illetve bizonyos részeken a relatív leletszegénység.

Fontos megjegyeznünk, hogy az Attila-vonal épített emlékeinek megóvásában és további kutatásában a jövőben együttesen nagy szerepet játszhatnak a civil önkéntesek, a települési önkormányzatok és a helyi múzeumok.

5. kép. Villa maradványa egy Dány környéki gyalogsági védőállásból (Pest vármegye, 2022)

6. kép. Amerikai Browning géppuskalőszer hüvelyei („TW” / Twin Cities Ordnance Plant, Minnesota/ gyári jelzéssel) egy Gödöllő környéki védőállás területéről (Pest vármegye, 2022)

7. kép. Sátorvasak egy Gödöllő környéki gyalogsági védőállás helyszínéről (Pest vármegye, 2023)

8. kép. A „Gödöllő a frontvonalban” című időszaki kiállítás installációja az Attila-vonal hadi régészeti kutatási programja során talált tárgyi emlékekkel (Gödöllői Városi Múzeum, 2023)

1. táblázat. Az Attila-vonal terepi kutatása során talált jellemző tárgyi emlékek
(Gödöllői Városi Múzeum, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum)

Főbb tárgycsoportok		Jellemző tárgytípusok
1.	Fegyverleletek	gránátrepeszek tüzérségi gyújtószerkezetek maradványai aknavető-stabilizátorszárnyak gránátokhoz tartozó gyújtóvédők katyusalövedékek maradványai kézigránátmaradványok nyomjelzőlövedék-fenekgyújtók géppuskaheveder-darabok géppisztolytár-maradványok töltőlécek töltőkeretek kézilőfegyver-hüvelyek
2.	Ruházati emlékek	csatok gombok lábbelivasalások
3.	Felszerelés emlékei	sátorvasak ládavasalások ládafogantyúk
4.	Használati tárgyak	kenőcsös tégelyek / tubusok üvegpalackok konzervdobozok evőeszközmaradványok pénzérmék
5.	Személyes tárgyak	óramaradványok öngyújtók cigarettaárca zsebkések pipakupakok

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretnénk megköszönni Csörgi Zoltán, Gecse Dániel, Körmöczi Gábor, Papp Ferenc, Petyánszki Attila, Sibak Gábor, Szegedi László, Szijjártó Gábor, Tóth Ferenc, Tóth Zoltán és Weigel Harri értékes munkáját.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A kiállított tárgyak jegyzéke (2023). In: Kerényi B. E. (szerk). *Gödöllő a frontvonalban*. Gödöllői Múzeumi Füzetek 20, 197–219.

Carman, J. (2013). *Archaeologies of Conflict*. London / New Delhi / New York: Bloomsbury Publishing.

Kulcsár, V., Polgár, B. & Soós, P. (2022). Az Attila-vonal hadtörténeti régészeti kutatása. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 22, 211–224.

- Laszlovszky, J. (2023). Újkori és legújabb kori régészet Magyarországon? *Magyar Régészet* 12/1, 37–47.
- Lukács, P. Á. (2020). *A kaposvári m. kir. 10. „Rosseb” gyaloghadosztály harcai Magyarország védelmében (1943-1945)*. Budapest: PPKE.
- Nevenkin, K. (2019). *A Budapest Erőd. A magyar főváros ostroma, 1944–45. I.* Keszthely: PeKo Kiadó.
- Négyesi, L. (2008). Hadirégészet. *Hadtörténelmi Közlemények* 121:1, 160–181.
- Négyesi, L. (2010). *Csaták néma tanúi*. Budapest: HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum.
- Ravasz, I. (1999). Budapest hadszíntérré válásának tényezői 1944–1945-ben. *Hadtörténelmi Közlemények* 112/1. 125–141.
- Scott, D. D. & McFeaters, A. P. (2011). The Archaeology of Historic Battlefields: A History and Theoretical Development in Conflict Archaeology. *Journal of Archaeological Research* 19:1, 103–132.
- Sutherland, T. & Holst, M. (2005). Battlefield Archaeology – The Archaeology of Ancient and Historical Conflict. *Guidelines for the British Archaeological Job Resource*.
- Számvéber, N. (2018). *Páncélosok a budapesti csatában – 1944. október 29–1945. február 13.* Budapest: Jaffa Kiadó.